

Е.Т. Нұрмағанбет¹, Ә.О. Тойлыбекова²

¹Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инженеринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан Республикасы

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОСАЛҚЫ РЕПРОДУКТИВТІК ӘДІСТЕР МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ РЕПРОДУКТИВТІК ҚҰҚЫҚТАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Аннотация. Қазақстан Республикасында қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялардың құқықтық реттелуі жүйелі түрде дамып келеді, бірақ әлі де жетілдіруді қажет етеді. Зерттеу жұмысы қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды реттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілерді, соның ішінде Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау, неке-отбасы және қосалқы репродуктивті медицина саласындағы бұйрықтарын талдауға арналады. Өзектілігі жоғары мәселелер арасында адам ұрығының әлеуметтік-құқықтық мәртебесі, құрсақ ананың және генетикалық ата-аналардың міндеттері мен жауаптылығы, сондай-ақ жыныстық жасушалардың донорлығын жүргізу жағдайлары қарастырылады. Генетикалық зерттеулердің құқықтық базасының жеткіліксіздігі, адам эмбрионының құқықтық мәртебесі және ғылыми-зерттеу мақсатындағы заңдылық мәселелері, сондай-ақ шетелдік тәжірибелер мен құқық бұзушылықтар бойынша заңды жауаптылығын мысалдары қарастырылып, құрсақ аналық мәселесіндегі құқықтық реттеудің жоқтығы теріс пайдалануларға алып келуі мүмкін екендігі көрсетіледі. Салыстырмалы талдау жасау барысында қазақстандық заңнаманы халықаралық тәжірибемен сәйкестендіру қажеттілігі айқындалады. Авторлар қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды реттейтін және азаматтардың репродуктивтік құқықтарын қамтамасыз ететін жеке заңдарды қабылдаудың маңыздылығын атап өтеді. Бұл зерттеу еліміздің құқықтық жүйесін жетілдіруге, азаматтардың репродуктивтік құқықтарын қорғауға және дамытуға бағытталған стратегиялық қадамдардың негізін қалауға мүмкіндік беретіні сөзсіз.

Түйінді сөздер: бедеулік; репродуктивтік құқық; репродуктивтік денсаулық; репродуктивтік технологиялар; құрсақ ана.

Е.Т. Нұрмағанбет¹, Ә.О. Тойлыбекова²

¹Каспийский университет технологий и инженеринга имени Ш. Есенова,
г. Актау, Республика Казахстан

²Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Республика Казахстан

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ РЕПРОДУКТИВНЫХ ПРАВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН С ПОМОЩЬЮ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ РЕПРОДУКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. Правовое регулирование вспомогательных репродуктивных методов и технологий в Республике Казахстан последовательно развивается, но все еще требует совершенствования. Исследование анализирует основные нормативные правовые акты, регулирующие вспомогательные репродуктивные методы и технологии, в т.ч. законодательство Республики Казахстан в области здравоохранения, брачно-семейное законодательство и приказы Министра здравоохранения в области репродуктивной медицины. Среди наиболее актуальных вопросов рассматриваются социально-правовой статус плода человека, обязанности и ответственность суррогатной матери и генетических родителей, а также условия проведения донорства половых клеток. Рассматриваются вопросы недостаточной правовой базы генетических исследований, правового статуса эмбриона человека и законности в научно-исследовательских целях, а также примеры законной ответственности по зарубежному опыту и правонарушениям. Указывается на то, что отсутствие правового регулирования в вопросах суррогатного материнства может привести к злоупотреблениям. При проведении сравнительного анализа определяется необходимость приведения казахстанского законодательства в соответствие с международным опытом. Авторы отмечают важность

принятия отдельных законов, регулирующих вспомогательные репродуктивные методы и технологии и обеспечивающих репродуктивные права граждан. Это исследование, безусловно, позволит заложить основы стратегических шагов, направленных на совершенствование правовой системы страны, защиту и развитие репродуктивных прав граждан.

Ключевые слова: бесплодие; репродуктивное право; репродуктивное здоровье; репродуктивные технологии; суррогатная мать.

Y.T. Nurmaganbet¹, E.O. Toilybekova²

*¹Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov,
Aktau, the Republic of Kazakhstan*

²Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, the Republic of Kazakhstan

LEGAL REGULATION OF THE EXERCISE OF REPRODUCTIVE RIGHTS THROUGH ASSISTANT REPRODUCTIVE METHODS AND TECHNOLOGIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The legal regulation of assisted reproductive methods and technologies in the Republic of Kazakhstan is consistently developing, but still needs to be improved. The study analyzes the main regulatory legal acts regulating assisted reproductive methods and technologies, including the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of health, marriage and family legislation and orders of the Minister of Health in the field of reproductive medicine. Among the most pressing issues are the socio-legal status of the human fetus, the duties and responsibilities of the surrogate mother and genetic parents, as well as the conditions for the donation of germ cells. The issues of the insufficient legal framework for genetic research, the legal status of the human embryo and legality for research purposes, as well as examples of legal liability for foreign experience and offenses are considered, it is indicated that the lack of legal regulation in matters of surrogacy can lead to abuse. When conducting a comparative analysis, the need to bring Kazakhstan legislation in line with international experience is determined. The authors note the importance of passing separate laws regulating assisted reproductive methods and technologies and ensuring the reproductive rights of citizens. This study will certainly lay the foundations for strategic steps aimed at improving the country's legal system, protecting and developing the reproductive rights of citizens.

Keywords: infertility; reproductive right; reproductive health; reproductive technologies; surrogate mother.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_30

Кіріспе. Қосалқы репродуктивті технологиялар (бұдан әрі – ҚРТ) соңғы 25 жыл төңірегінде өмірімізді түбегейлі өзгертіп, жаңа ұрықтандыру әдістерімен байланысты көптеген этикалық және әлеуметтік мәселелерді туындатты. Адамдарды ғылыми және этикалық теріс пайдаланудан қорғау үшін нақты құқықтық шеңберлер қажет. Францияда биоэтика туралы алғашқы заң 1994 жылы қабылданып, 2004 жылы қайта қаралды. Қосалқы репродуктивті технологияларға қатысты құқықтық ережелер пациенттердің құқықтарын қорғауды және биомедициналық зерттеулерді қамтиды. Негізгі қағидаттар адам өмірін құрметтеу, адам денесінің коммерциялық практикасына, евгеникалық практикаға және клондауға

тыйым салуды қамтиды. 2004 жылы құрылған «Agence de la biomédecine» үкіметтік агенттігі қосалқы репродуктивті технологиялардың сапасы мен қауіпсіздігін арттыруға бағытталған. Еуропадағы заңнамада ашық «Laissez faire» принципінен ең шектеуші заңдарға дейін айырмашылықтар бар, бұл жұмыртқа донорлығы мен құрсақ ана болу үшін репродуктивті туризмнің дамуына әкелді. Этикалық нормаларды теріс пайдалануды болдырмау үшін Еуропада негізгі қағидаттарды біркелкі ету қажет, яғни адам денесінің бөліктері қаржылық пайда көзі болмауы тиіс деген ұстанымды бекіту маңызды.

Қазақстан Республикасында қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық

реттелуі – қазіргі қоғамдағы маңызды мәселе, себебі бұл саланың дамуы отбасыларға бала сүю мүмкіндігін арттырып, репродуктивті денсаулықты қорғауға бағытталған. Бедеулік мәселесімен бетпе-бет келген жұптарға көмек көрсету мақсатында енгізілген заманауи технологиялар мен заңнамалық нормалар, азаматтардың құқықтары мен міндеттерін айқындап, әлеуметтік және этикалық аспектілерді ескере отырып, отбасылық жоспарлаудың тиімділігін қамтамасыз етеді.

Қазіргі заманғы медициналық тәжірибеде ҚРТ кеңінен қолданылуы мен қоғамның осы салаға деген қызығушылығының артуы, әлем мен Қазақстандағы осы технологиялардың негізгі кезеңдері мен маңызды оқиғаларын терең зерттеудің қажеттілігін айқындау болып табылады.

Мақалада адамның соматикалық құқықтарының негізгі элементтерінің бірі ретінде, репродуктивті құқықтардың құқықтық табиғаты мен мазмұны тереңінен зерттеледі. Қазақстандағы қосалқы репродуктивті технологияларды құқықтық реттеу ерекшеліктері жан-жақты талданып, репродуктивті құқықтардың оң және теріс аспектілері айқындалады. Елімізде осы құқықтарды жүйелі түрде реттейтін кешенді нормативтік актінің жоқтығы аса маңызды мәселе ретінде көтеріліп, мемлекет пен қоғам мүдделерін ескеретін, репродуктивті құқықтарды конституциялық қорғау мен жүзеге асыру тетіктерін біріктіретін ұрпақты болу құқықтарының тұжырымдамасын әзірлеу қажеттілігі негізделеді.

Қазақстан Республикасында жыл сайын жасанды ұрықтандыру мен ҚРТ мүмкіндіктерін пайдаланатын отбасылар мен жеке азаматтардың саны артып келеді. Бұл жағдай ресми статистикамен және медициналық тәжірибенің кеңеюімен расталады. Бүгінгі таңда Қазақстанда ҚРТ саласындағы құқықтық реттеу негізін бірнеше негізгі нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Біріншіден, басты құқықтық база ретінде 2020 жылғы 7 шілдедегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы»

Кодекстің 146-бабы атап өтіледі. Аталған бап қосалқы репродуктивті технологиялар ұғымын, бедеулікті емдеу мақсатында

қосалқы репродуктивті технологияларды пайдалануға құқылы тұлғаларды және ұрық жасушалары мен эмбриондарды коммерциялық мақсатта пайдалануға тыйым салу ережелерін белгілейді.

Екіншіден, қосалқы репродуктивті технологияларды қолданудың нәтижесінде дүниеге келген балалардың құқықтық мәртебесін анықтайтын басты құқықтық актілердің бірі – «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі. Бұл Кодекстің 54-59-баптарында құрсақ аналыққа байланысты қатынастар реттеледі. Онда құрсақ ананың тапсырыс берушілерді заңды ата-ана ретінде тіркеуге келісімі қажет еместігі, құрсақ анадан туылған баланың генетикалық ата-аналары ретінде тапсырыс берушілер тіркелетіндігі, олардың туылған баланың алдында тең жауаптылығы, сондай-ақ тапсырыс берушілер баладан бас тартса, екеуі де қайтыс болғанда, олардың жақын туыстары туған баланы асырап алудан бас тартқан жағдайда құрсақ ананың қалауы басымдыққа ие болатындығы белгіленеді. Бұдан өзге Кодекстің 51-бабына сәйкес, қосалқы репродуктивті технологияларды пайдалануға келісім берген адамдар құрсақ анадан туылған балаға әкелік және аналық құқықтарына дау айта алмайды.

Үшіншіден, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттары ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 15 желтоқсандағы бұйрығымен реттеледі. Осы бұйрық құрсақ ана ретінде әрекет ете алатын әйелді көрсетеді, оған қойылатын медициналық талаптарды айқындайды, құрсақ аналықтың ұғымын анықтайды, құрсақ аналық туралы келісімнің түсінігі мен нысанасын белгілейді, репродуктивті технологияларды жүзеге асырудың тәртібін, олардың түрлері мен құрсақ аналықты қолданудың медициналық көрсеткіштерін бекітеді.

Қазақстанда көмекші репродуктивті технологиялар жылдам дамып келеді; сондықтан ҚРТ мониторингін жақсарту және міндетті ету қажет. Қазіргі деректер әлі де толық емес болса да, олар ҚРТ қызметтеріне қолжетімділік мәселесінің маңызды екенін көрсетеді. Орталық Азия елдерінде АРТ-ты

пайдалану Еуропа елдерімен салыстырғанда аз екенін ескере отырып, әртүрлі елдерде ЭКО деректерін жинауда ынтымақтастықтың өткір қажеттілігі бар. Бұл ынтымақтастық ғылыми дәлелдерді толық бағалауға және ұрпақ жалғастырудағы проблемаларды азайтуға көмектеседі [1].

Қазақстандық ғалымдардың зерттеулері көрсеткендей, жасы үлкен пациенттер, әсіресе 35 жастан асқан әйелдер, қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялардың тиімділігін арттыруда маңызды рөл атқарады. Сондай-ақ, осы жастағы әйелдерге арналған репродуктивтік денсаулықты жақсартуға бағытталған қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялардың тиімділігін арттыру жолдарын іздестіруді жалғастыру қажет [2, 21 б.].

Көріп отырғанымыздай, ғылыми зерттеудің өзектілігі бедеуліктің таралуы мен репродуктивті медицина ғылымының дамуы жағдайында қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды қолданудың тұрақты өсуіне байланысты. Бұл технологияларды қолдану азаматтардың репродуктивті құқықтарын іске асыру мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді, бірақ сонымен бірге репродуктивті құқықтық қатынастарға қатысушылардың мәртебесін анықтауға, баланың құқықтарын қорғауға, жеке және қоғамдық мүдделердің тепе-теңдігіне байланысты күрделі құқықтық мәселелерді тудырады.

Сол себепті ғылыми зерттеу қосалқы репродуктивтікәдістерментехнологиялардың көмегімен Қазақстан Республикасында репродуктивтік құқықтарды іске асыруды құқықтық реттеу мәселелерін шешуге арналады.

Осы зерттеудің негізгі мақсаты қосалқы репродуктивті әдістер мен технологияларды пайдалана отырып, Қазақстан Республикасында репродуктивті құқықтарды іске асыруды құқықтық реттеуді кешенді талдау, нормативтік қамтамасыз ету және құқық қолдану практикасы проблемаларын анықтау, сондай-ақ осы саладағы заңнаманы жетілдіру жөнінде ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін зерттеу жұмысының алдына келесі міндеттер

қойылады:

- қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық негіздерін зерттеу: Қазақстан Республикасындағы қосалқы репродуктивті технологияларға қатысты заңнамалық актілер мен нормативтік құжаттарды талдау, олардың тиімділігі мен кемшіліктерін анықтау;

- халықаралық тәжірибені салыстыру: әлемнің басқа елдеріндегі (мысалы, Еуропа, АҚШ, Азия) қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық реттеу тәжірибесін зерттеу және Қазақстандағы құқықтық жүйемен салыстыру;

- этикалық аспектілерді қарастыру: қосалқы репродуктивті технологиялардың этикалық мәселелерін, оның ішінде репродуктивті құқықтардың жүзеге асырылуындағы этикалық дилеммаларды анықтау;

- қоғамдық пікірді зерттеу: Қазақстандағы халықтың қосалқы репродуктивті технологияларға және репродуктивті құқықтарға қатысты көзқарастарын, түсініктерін және қажеттіліктерін анықтау;

- заңнамалық ұсыныстар әзірлеу: зерттеу нәтижелері негізінде қосалқы репродуктивті технологияларды құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша нақты заңнамалық ұсыныстар мен шаралар әзірлеу.

Қазақстан Республикасындағы қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық реттеу мәселелерін кешенді талдау арқылы қазіргі заманғы құқықтық нормаларды жетілдіру және репродуктивті құқықтарды қорғау мен дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу барысында қойылған мақсаттарға қол жеткізу және Қазақстан Республикасында қосалқы репродуктивті технологиялар арқылы репродуктивтік құқықтарды жүзеге асырудың құқықтық реттелу ерекшеліктерін кешенді түрде ашу үшін жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістер қолданылды.

Дәлірек айтқанда, нормативтік құқықтық талдау әдісі арқылы қазақстандық заңнама қарастырылды. Бұл әдіс репродуктивтік құқықтарды іске асырудағы құқықтық нормалардың мазмұнын, олардың өзара байланысын және құқық қолдану

мүмкіндіктерін айқындауға мүмкіндік берді.

Қосалқы репродуктивті технологияларды қолдану барысында туындайтын құқықтық қатынастардың заңи құрылымы мен мазмұнын анықтау, сонымен қатар, субъектілердің құқықтары мен міндеттерін, олардың құқықтық жауаптылық мәселелерін шешу үшін формальды-догматикалық әдіс қолданылды. Осы тәсіл арқылы құқықтық нормалардың ішкі логикасы, олардың мазмұндық айқындылығын және құқықтық олқылықтар анықталды.

Қазақстан Республикасының құқықтық реттеу тетіктерін шетелдік мемлекеттердің тәжірибесімен салыстыру мақсатында салыстырмалы-құқықтық әдіс пайдаланылды. Бұл әдіс репродуктивтік құқықтарды іске асыру саласындағы ұлттық құқықтық үлгісінің ерекшеліктерін, оның артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға, сондай-ақ халықаралық үрдістермен үйлесу деңгейін бағалауға мүмкіндік берді.

Жүйелік-құрылымдық әдіс мемлекеттік құқықтық реттеу, жеке автономия және медициналық қызмет көрсету арасындағы өзара ықпалдастықты анықтауға, сондай-ақ құқықтық реттеу тетіктерінің тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Сол себепті жүйелік-құрылымдық әдіс репродуктивтік құқықтарды жүзеге асыру барысында құқықтық реттеудегі өзара байланысты элементтердің тұтасжүйесі ретінде қарастыру үшін пайдаланылды.

Логикалық, индуктивтік және дедуктивтік әдістер құқықтық тұжырымдарды қалыптастыру, жекелеген нормалар мен құқық қолдану мысалдарынан жалпы қорытындылар жасау, сондай-ақ теориялық ережелерді нақты құқықтық жағдайларға қолдану мақсатында пайдаланылды.

Бұл әдістер Қазақстандағы қосалқы репродуктивті технологиялардың құқықтық реттелуінің ерекшеліктерін жәнeхалықаралық тәжірибемен сәйкестігін анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу жұмысының нормативтік және теориялық негізін мына материалдар құрды: Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексі, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодекс, ҚР Азаматтық кодексі, «Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы» ҚР Денсаулық сақтау министрінің бұйрығы.

Осы материалдар мен әдістер Қазақстан Республикасындағы қосалқы репродуктивті технологияларды құқықтық реттеудің қазіргі жағдайын жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді

Нәтижелер, талқылау. ҚР «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Кодексінің 166-бабына сәйкес қосалқы репродуктивті әдістер мен технологиялар – бедеулікті емдеу әдістері (жасанды инсеминациялау, жасанды ұрықтандыру және эмбриондарды импланттау), оларды қолдану кезінде ұрықтанудың және эмбриондардың ерте дамуының жекелеген немесе барлық кезеңдері ана организмінен тыс (оның ішінде донорлық және (немесе) криоконсервацияланған жыныстық жасушаларды, репродуктивтік ағзалардың тіндерін және эмбриондарды, сондай-ақ суррогат ана болуды пайдалана отырып) жүзеге асырылады¹.

Қосалқы репродуктивті технологиялар мынадай әдістерді қамтиды: экстракорпоральды ұрықтандыру (ЭКҰ) және эмбриондарды жатыр қуысына тасымалдау (ЕТ), ооцит цитоплазмасына сперматозоидты енгізу (ICSI), күйеуінің немесе донорлық сперматозоидпен ұрықтандыру, сперматозоидтар мен ооциттер донорлығы, тұқым қуалайтын ауруларға арналған имплантация алдындағы генетикалық диагностика, сондай-ақ құрсақ ана болу².

Әлемнің көптеген елдерінде құрсақ ана болудың нақты және түсінікті механизмдері

¹ Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы: Қазақстан Республикасының 2020 ж. 7 шілдедегі № 360-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (жүгінген күні: 10.11.2025).

² Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 ж. 15 желтоқсандағы № ҚР ДСМ-272/2020 бұйрығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021816> (жүгінген күні: 10.11.2025).

енгізілген, немесе бұл салада қатаң заңнамалар қабылданған. Қазақстан заңнамасында қосалқы репродуктивті технологияларды қолдануға қатысты негізгі ұғымдар мен рәсімдер бекітілгенімен, құқықтық реттеу әлі де жетілдіруді қажет етеді. Атап айтқанда, эмбрионның құқықтық мәртебесі, құрсақ ананың және генетикалық ата-аналардың өзара міндеттері мен жауаптылығы толық айқындалмаған. Сондай-ақ, донорлық жыныс жасушаларын пайдалану және қосалқы репродуктивті технологияларды қолданудың нәтижесінде туылған балалардың құқықтарын қорғау мәселелерінде заңнамалық олқылықтар байқалады.

Құрсақ аналық бала асырап алудың жиі қолданылатын баламасына айналуға. Бұл процеске беске дейін түрлі тарап қатысуы мүмкін: болжамды ата-аналар, биологиялық ана мен әке, құрсақ ана, донор. Алайда осы қатысушылардың әрқайсысының құқықтық жағдайын, мүдделерін және жауаптылығын нақты реттейтін заңнамалық база жеткіліксіз.

Қазақстанда құрсақ ана болуға тыйым салатын заң жобалары әзірге енгізілген жоқ. Дегенмен, бұл тақырыпқа қатысты қоғамдық пікірде қарама-қайшылықтар бар. Реттеудің жеткіліксіздігі құқықтық дауларға, ата-ана құқықтарының бұзылуына, баланың құқықтық мәртебесінің анықталмауына алып келуі мүмкін. Құрсақ аналықтың құқық қолдану тәжірибесіндегі мәселелер депутаттарды да таң қалдырды, олар қазіргі уақытта неке мен отбасы институтының мүдделерін қорғау тетігін құру және Қазақстанда шетелдік азаматтардың құрсақ ананы қолдануға тыйым салу қажеттілігі туралы сұрақтарды көтеріп жатыр³.

Трансшекаралық құрсақ аналық мәселесіне қатысты шетелдік авторлардың айтуынша, балалы болу мақсатында құрсақ аналыққа тыйым салынған елдердің азаматтары өзге елдерге, мысалы, Қазақстанға, Арменияға, Украинаға барып, құрсақ ананың көмегіне жүгінеді. Алайда, бұл азаматтар өз елдеріне оралғанда шетелде құрсақ аналық арқылы туылған

балаларына ата-ана құқықтарын тану кезінде қиындықтарға тап болады. Бұның себебін Сюзанна Маринелли және т.б. авторлар заңнаманың белгісіздігі мен істердің осы санаттары бойынша сот тәжірибесінің біркелкілігі болмауынан көреді. Авторлардың ұсынысы бойынша, ата-ана болуға ниетті адамдардың құқықтарына зиян келтірмеу, шетелде құрсақ аналық арқылы туылған балалардың мүдделерін қорғау, трансшекаралық құрсақ аналық мәселесін шешу мақсатында ұлттық заңнама мен халықаралық заңнаманы үйлестіру маңызды болып табылады [3, 41-42 б.].

Төртінші буын адам құқықтары контекстінде құрсақ ана мен одан туылған баланың құқықтарының қамтамасыз етілуін зерттей отырып, украиндық авторлар Украинада құрсақ ана мен баланың құқықтарының бұзылуына тиімді мемлекеттік жауаптың жоқтығына алаңдаушылық білдіреді. Сондықтан В. Стрельник, Н. Гресь, Т. Чурилова құрсақ ананы іздеу, іріктеу және қолдау бойынша қызметтер көрсететін ұйымдарға мемлекеттік бақылауды күшейтуді ұсынады [4, 513 б.].

Құрсақ аналық қызметтері көбінесе азаматтық-құқықтық келісімшарт арқылы жүзеге асады. Бірақ бұл келісімнің орындалуына заңмен толық кепілдік берілмейді. Мысалы, патологиясы бар баланың тууы, немесе жүктілік кезінде ішкі өлім орын алуы – бұл келісімшартты бұзу үшін негіз бола ма деген мәселе ашық күйде қалуда.

Құрсақ ана болуға қарсы кей пікірлерге сәйкес, баланың пренатальды дамуы кезеңінде анамен байланысы маңызды деп есептеледі. Бұл байланысты үзу бала үшін стресс тудырады деген ғылыми зерттеулер бар. Бірақ бұл дәлелдер әлі де біржақты және нақты ғылыми тұжырымдармен расталмаған.

Біздің ойымызша, құрсақ аналыққа тыйым салу – дұрыс шешім емес. Қоғамдық пікір мен заманауи медициналық тәжірибені ескере отырып, құқықтық қатынастарды жетілдіру қажет. Баланың құқықтары – басымдық болуы тиіс. Әр бала отбасында

³ Депутатский запрос депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан в адрес Заместителя Премьер-Министра-Министру культуры и информации Республики Казахстан Балаевой А.Г. от 17 декабря 2025 г. № ДЗ-484 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://mazhilis.parlam.kz/media/deputy_request/documents/2025-12-19/ДЗ-484_8_4.pdf (жүгінген күні: 30.12.2025).

өмір сүруге, ата-аналарын білуге, олардың қамқорлығында болуға және бірге тұруға құқылы. Бала тағдыры көбіне құрсақ ананың келісіміне тәуелді болып қалады – бұл отбасы заңнамасы мен денсаулық сақтау заңнамасы арасындағы сәйкессіздіктің салдары. Құрсақ ананың мүдделерінің біржақты қорғалуы көбінесе биологиялық ата-аналардың репродуктивті және келісім-шарттық құқықтарының бұзылуына алып келеді. Қазақстанда бұл бағытта бірнеше сот істері қаралып, мәселе ашық талқыланды.

Шетелдік заңнамамен салыстырғанда, Қазақстандағы құрсақ аналық институты заңды түрде бекітілген және нақты құқықтық шектеулермен реттеледі. Осыған орай, Э.Б. Аблаева, М.А. Утанов қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды жүргізу қағидалары мен шарттарын бекіту туралы ҚР Денсаулық сақтау министрінің бұйрығына талдау жасап, онда қойылған шектеулер мен тыйымдарды қазақстандық азаматтар мен отбасының репродуктивті денсаулықтарын сақтау конституциялық құқықтарын өрескел бұзу деп таниды. Қазақстандық зерттеушілердің ойынша, бедеулігі бар әйелдер өздерінің аналық без қорының әлеуетіне, жас мөлшеріне, әлеуметтік және отбасы жағдайына қарамастан репродуктивтік әдістер мен технологиялардың барлық түрлерін қолдану керек, соның ішінде, әсіресе, құрсақ ананың көмегіне жүгіну керек дейді [5, 15 б.].

Қазіргі заманғы әлемдегі құрсақ ана болу бедеулік мәселесін шешудің маңызды құралына айналды, ал бұл тәжірибенің әртүрлі елдерде қалай жүзеге асырылып жатқанына назар аудару бізге тиімді нормалар мен ережелерді әзірлеуге көмектеседі. Ұлыбритания мен Канадада құрсақ ана қызметін жарнамалауға сонымен қатар оларға жалақы төлеуге тыйым

салынғанымен, шығыстарды жабуға рұқсат етіледі, ал қазіргі уақытта Ұлыбритания өз заңнамасын қайта қарау процесінен өтіп, құрсақ аналардың құқықтары мен талаптарын халықтың қажеттіліктеріне сәйкес бейімдеуді көздеп отыр. Ал Израильде құрсақ ана болу заңды түрде рұқсат етілген және күшейтілген, мұнда құрсақтың әл-ауқаты мен ата-анасы мен туылған баланың құқықтары назарға алынады. Құрсақ анаға жүктілік пен босануға байланысты шығыстарды өтеу, сонымен қатар стандартты сома ретінде ақылға қонымды өтемақы төлеу қарастырылғанмен, нақты сома шартта алдын ала жазылуы тиіс және Денсаулық сақтау министрлігінің бекіту жөніндегі комитетінің мақұлдауын талап етеді. Сонымен қатар, халықаралық деңгейде құрсақ ана мәселесі бойынша консенсусқа қол жеткізу үшін заңдар немесе репродуктивтік құқықтарды қорғау мақсатында күш-жігер жұмсау қажет.

Мысалы, Германия⁴ мен Францияда⁵ құрсақ аналыққа толық тыйым салынса, Беларусь Республикасы⁶ мен Украинада⁷ құрсақ аналықты заңдастырған, онда генетикалық ата-аналар балаға толық құқық иесі болып табылады. Ресей мемлекеті өзінің азаматтарына құрсақ аналықты рұқсат еткенімен, Ресей Федерациясының Отбасы кодексінің 51-бабының 5-бөлігіне сәйкес, бала көтеру және оны дүниеге әкелу мақсатында эмбрионды басқа әйелге қоныстандыруға жазбаша келісім берген адамдар құрсақ ананың келісімімен ғана баланың ата-анасы ретінде тіркеле алады⁸. Қазақстанда болса, құқықтық реттеу баланы қорғауға, құрсақ ананың және генетикалық ата-ананың құқықтарын нақты белгілеуге бағытталған, бұл құқықтық қатынастардың айқын және қауіпсіз механизмін қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының заңнамасында құрсақ аналық институты

⁴ German Embryo Protection Act (Embryonenschutzgesetz or ESchG): Federal Law of 13 December 1990 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.bundesgesundheitsministerium.de/fileadmin/Dateien/3_Downloads/Gesetze_und_Verordnungen/GuV/E/ESchG_EN_Fassung_Stand_10Dez2014_01.pdf (жүгінген күні: 03.02.2026).

⁵ Гражданский кодекс, Франция (сводная ред. по сост. на 13.08.2025 г.) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/23230> (жүгінген күні: 03.02.2026).

⁶ О вспомогательных репродуктивных технологиях: закон Республики Беларусь от 7 янв. 2012 г. № 341-3 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://etalonline.by/document/?regnum=h11200341> (жүгінген күні: 01.02.2026).

⁷ Сімейний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст. 135) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (жүгінген күні: 03.02.2026).

⁸ Семейный кодекс Российской Федерации: от 29 дек. 1995 г. № 223-ФЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/ (жүгінген күні: 10.01.2026).

нақты реттелген және белгілі құқықтық шектеулермен қорғалған. Мәселен, Қазақстан Республикасының «Азаматтардың ұрпақты болу құқықтары және оларды жүзеге асыру кепілдіктері туралы» Заңында құрсақ аналыққа қатысты негізгі құқықтық қағидалар белгіленген⁹. Бұл заңда құрсақ ана мен генетикалық ата-аналар арасындағы құқықтық қатынастар, баланың құқықтық мәртебесі және келісім-шарт талаптары нақты көрсетілген. Қазақстан Республикасында қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялардың құқықтық реттелуі жүйелі түрде қалыптасқанымен, әлі де жетілдіруді қажет етеді.

Репродуктивті медицина саласында жеке «Қосалқы репродуктивті технологиялар туралы» заң қабылдау қажеттілігі туындап отыр. Бұл заң эмбрионның құқықтық мәртебесін, тараптардың міндеттері мен жауаптылығын, этикалық және медициналық шектеулерді нақты айқындауы тиіс. Қосалқы репродуктивті технологиялар мен құрсақ аналық институтын жетілдіру – демографиялық саясатты қолдау мен отбасы институтын нығайтудың маңызды тетігі.

Бүгінгі күні әртүрлі жағдайларға байланысты көптеген адамдардың баласы жоқ. Бұл жағдай табиғи немесе жүре пайда болған қабілетсіздіктен, сондай-ақ ұрпақтың тууына және тәрбиесіне кедергі келтіретін әлеуметтік немесе өмірлік себептерден туындауы мүмкін. Отбасылардың балаларсыз қалуының шығу тегіне байланысты бедеулік медициналық және әлеуметтік болып бөлінеді.

Құрсақ ана болу – бұл терең этикалық және жүктіліктің медициналық тәуекелдерін өзіне алатын тасымалдаушы ретіндегі жауаптылықты талап ететін күрделі процесс. Жұптардың өсіп келе жатқан сұранысы мен технологиялық жетістіктердің арқасында құрсақ ана болу тәжірибесі әлем бойынша кеңінен таралуда. Дегенмен, бұл процесс барысында гестациялық тасымалдаушы мен болжамды ата-аналардың құқықтарын қорғауға арналған қатаң кепілдіктер қажет. Сондықтан мемлекет құрсақ ана болу

процесін реттейтін нақты ережелерді енгізуі тиіс, бұл барлық қатысушылардың әділ өмір сүруіне мүмкіндік береді. Осы ережелердің іс жүзінде орындалуын қамтамасыз ету міндеті де маңызды, себебі тараптардың ешқайсысы ұзақ мерзімді перспективада зардап шекпеуі үшін рәсімнің қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет. Израильдің құрсақ ана туралы заңы қағидаттарды негізге ала отырып, құқықтық және этикалық мәселелердің көпшілігін шешуге бағытталған.

Бедеулік – контрацепцияның қандай да бір құралдарын қолданбаған кезде тұрақты жыныстық өмірден кейін бір-екі жыл бойы жүктілікке қол жеткізе алмау жағдайы.

Әлеуметтік бедеулік – жеке тұлғалардың өміріндегі әртүрлі әлеуметтік себептерге байланысты балалы бола алмауын білдіреді. Әлеуметтік бедеуліктің негізгі себептеріне жесірлік, ажырасу, тұрақты серіктестің болмауы, ерікті зарарсыздандыру және басқа әлеуметтік факторлар жатады.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында бедеулік мәселесі медициналық және әлеуметтік тұрғыдан мемлекеттік бақылауға алынған, репродуктивті денсаулық сақтау саласындағы заңдар мен бағдарламалар арқылы реттеледі.

Қазақстанда қосалқы репродуктивті технологияларын әрі қарай дамыту үшін ғылыми зерттеулер мен инновациялық шешімдерді енгізу қажет. Сонымен қатар, халықтың репродуктивті денсаулығын жақсарту үшін профилактикалық шараларды күшейту маңызды.

Қорытынды. Ұрпақты болу саласындағы ғылыми жетістіктермен қосалқы репродуктивті технологиялардың даму тарихы кездейсоқтық емес. Репродуктивті медицинадағы қазіргі жетістіктер – бұл әртүрлі ғылыми бағыттардағы мамандардың ұзақ жылғы қажырлы еңбегінің нәтижесі. Эксперименттер мен жүздеген клиникалық жағдайлардың арқасында біз бедеулікті емдеудің жаңа деңгейіне шықтық. Нәтижесінде, бүгінгі таңда 5 миллионнан астам бала дүниеге келді, олар ғылыми прогресс арқасында өмірге келген, бұрын-соңды болмаған. Бұл деректер

⁹ Азаматтардың ұрпақты болу құқықтары және оларды жүзеге асыру кепілдіктері туралы: Қазақстан Республикасының 2004 ж. 16 маусымдағы № 565 Заңы (Күшін жойған) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000565_ (жүгінген күні: 10.11.2025).

ғылымның күшін және оның адамдардың өміріне тигізетін әсерін нақты көрсетеді. Бала туу процесіне қарқынды прогрессивті араласу әлеуметтік және құқықтық мәселелер шеңберін тудырды. Балалы болу құқығы – репродуктивті құқықтардың құрамына кіретін негізгі адам құқықтарының бірі. Мемлекеттің міндеті – осы құқықты іске асыру үшін, оның ішінде репродуктивті технологиялар әдістерін қолданудың құқықтық режимін әзірлеу арқылы жағдай жасау.

Сонымен, бүгінде медицинаның ғылыми жетістіктері арқасында жасанды көбею әдістерін қолдануға мүмкіндік туды. Бұл әдістер жиынтық түрде қосалқы репродуктивті технологиялар деп аталады.

Айта кету керек, бұл технологиялардың кеңінен қолданылуына және тиісті құқықтық базаның болуына қарамастан, құқықтық реттеу әрдайым дәйекті бола бермейді. Дерееу шешуді қажет ететін бірқатар құқықтық және медициналық мәселелер бар.

Біздің ойымызша, «Қосалқы репродуктивті технологиялар және оларды жүзеге асырудағы азаматтардың құқықтарының кепілдіктері туралы» жеке заңды қабылдау қажет. Себебі тек Денсаулық сақтау министрлігінің бұйрықтарына сүйену адамның жасанды репродукциясына қатысты барлық құқықтық қатынастарды кешенді түрде реттеуге жеткіліксіз. Мұндай заң қосалқы репродуктивті технологияларды қолданудың құқықтық режимін айқындайды, азаматтардың құқықтары мен міндеттерін бекітеді, донорлыққа (гаметапар мен эмбриондар) қатысты тәртіпті белгілейді, құрсақ ана болудың құқықтық негізін айқындайды, құқықтық жауаптылық тетіктерін енгізеді.

Бүкіл әлемде қосалқы репродуктивті технологиялардан кейін 10 миллионнан астам бала дүниеге келгенін ескере отырып, қазіргі заманғы технологиялардың арқасында туберкулезбен ауыратын балалардың туылуы қаупін азайту мүмкіндігі үміттендіреді. Бұл ретте Қазақстандағы балалар когортасын зерттеу іріктемені ұлғайтуға және тұжырымдардың басқа этникалық топтарға қолданылуын кеңейтуге

көмектеседі, бұл әлемдік деңгейдегі деректерді талдауға үлес қосады.

Медициналық ұйым қосалқы репродуктивті технологияларды жүргізу барысында жіберуі мүмкін бұзушылықтар және азаматтық-құқықтық жауаптылық (ең алдымен моральдық зиянды өтеу түрінде) мынадай жағдайларда туындауы мүмкін:

- шартта көзделмеген өзге де генетикалық материалды пайдалану (дәрігерлік қателік салдарынан);

- пациенттің (тапсырыс берушінің) денсаулығына сәйкес келмейтін генетикалық материалды пайдалану;

- қосалқы репродуктивті технологиялар процедураларының құпиясын бұзу (донорлық құпия, құрсақ аналық құпиясы);

- медициналық ұйым тарапынан шындыққа сәйкес келмейтін ақпарат беру;

- рәсімдік талаптарды бұзу (мысалы, ерлі-зайыптылардың бірінен жазбаша келісім алмау, бұл болашақта ата-аналық құқыққа байланысты дау туғызуы мүмкін).

Құқық қолдану тәжірибесінде азаматтық-құқықтық жауаптылық шаралары мен медициналық ұйым тарапынан алдын алуға болмайтын медициналық тәуекелдер арасын ажырату қажет. Мысалы, бірнеше эмбрион отырғызу нәтижесінде олардың қайсысының тіршілік ететінін болжау мүмкін емес – бұл егіздер туылуына немесе жүктіліктің болмауына әкелуі мүмкін.

Заңнамадағы барлық өзгерістерді жүйелеу және оларды бір құқықтық құжатқа біріктіру маңызды. Сонымен қатар, қосалқы репродуктивтік технологияларды, соның ішінде құрсақ аналықты дамыту арқылы адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет. Бұл шаралар бала туудың артуына және отбасылар санының көбейюіне ықпал етіп, ата-аналар мен балалар арасындағы байланыстарды нығайтуға көмектеседі.

Э.В. Иваеваның пікірінше, суррогат аналықтың анықтамасы кемінде екі белгіні қамтуы тиіс деген қорытынды жасайды: бала күтетін тұлғалар мен бала (эмбрион) арасында генетикалық байланыстың болуы (оның қысқартылған түрін қоса алғанда), сондай-ақ әйелдің баланы дәл соны күтетін тұлғаларға беру мақсатында көтеріп жүру

фактісі [6, 7 б.].

Бұдан әрі құқықтық реттеу жүйесін жетілдіру, халықаралық тәжірибені ескере отырып, репродуктивті құқықтарды қорғау мен қосалқы репродуктивті технологияларды тиімді пайдалану мақсатында заңнамалық

бастамаларды қолға алу қажет. Тек осылайша, Қазақстан азаматтарының репродуктивті құқықтары толыққанды қорғалып, отбасылардың денсаулығы мен әл-ауқаты жақсарады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Lokshin, V. Assisted reproductive technologies in the Republic of Kazakhstan: a 6-year trend analysis from efficacy to availability / V. Lokshin, M. Omar, S. Karibaeva // Journal of Reproduction & Infertility // 2022. – Vol. 23. No 1. – Pp. 61-66.
2. Рыбина, А.Н. Современные аспекты вспомогательных репродуктивных технологий в мире и Казахстане / А.Н. Рыбина, С.Ш. Исенова, В.Н. Локшин // Вестник КазНМУ. – 2019. – № 1. – С. 17-21.
3. Marinelli, S. The legally charged issue of cross-border surrogacy: Current regulatory challenges and future prospects / S. Marinelli, et al. // European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology. – 2024. – № 300. – Pp. 41-48.
4. Strelnyk, V. Legal support of the rights of the child and the gestational courier in the context of the fourth generation of human rights in Ukraine / V. Strelnyk, N. Hres, T. Churilova // Revista Jurídica Portucalense. – 2024. – № 35. – Pp. 513-539.
5. Аблаева, Э.Б. Қазақстан Республикасы азаматтарының репродуктивті құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру мәселелері / Э.Б. Аблаева, М.А. Утанов // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 2 (36). – 8-17 б.
6. Иваева, Э.А. Проблемы реализации конституционных прав человека в Российской федерации на примере суррогатного материнства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Э.А. Иваева. – М., 2004. – 22 с.

References:

1. Lokshin, V. Assisted reproductive technologies in the Republic of Kazakhstan: a 6-year trend analysis from efficacy to availability / V. Lokshin, M. Omar, S. Karibaeva // Journal of Reproduction & Infertility // 2022. – Vol. 23. No 1. – Pp. 61-66.
2. Rybina, A.N. Sovremennye aspekty vspomogatel'nyh reproduktivnyh tehnologij v mire i Kazahstane / A.N. Rybina, S.Sh. Isenova, V.N. Lokshin // Vestnik KazNMU. – 2019. – № 1. – S. 17-21.
3. Marinelli, S. The legally charged issue of cross-border surrogacy: Current regulatory challenges and future prospects / S. Marinelli, et al. // European Journal of Obstetrics & Gynecology and Reproductive Biology. – 2024. – № 300. – Pp. 41-48.
4. Strelnyk, V. Legal support of the rights of the child and the gestational courier in the context of the fourth generation of human rights in Ukraine / V. Strelnyk, N. Hres, T. Churilova // Revista Jurídica Portucalense. – 2024. – № 35. – Pp. 513-539.
5. Ablaeva, Je.B. Қазақстан Respublikasy azamattarynyң reproduktivti құқыqtary men bostandyqtaryn zhyzege asyru мәseleleri / Je.B. Ablaeva, M.A. Utanov // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 2 (36). – 8-17 б.
6. Ivaeva, Je.A. Problemy realizacii konstitucionnyh prav cheloveka v Rossijskoj federacii na primere surrogatnogo materinstva: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk / Je.A. Ivaeva. – М., 2004. – 22 с.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ермек Талантұлы Нұрмағанбет – Есенов университетінің вице-президенті, философия

докторы (PhD), e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz.

Нұрмағанбет Ермек Талантович – вице-президент университета Есенова, доктор философии (PhD), e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz.

Nurmaganbet Yermek Talantovich – Vice President of Yesenov University, PhD, e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz.

Эльмира Орынтайқызы Тойлыбекова – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), e-mail: elmira-01-1981@mail.ru.

Тойлыбекова Эльмира Орынтаевна – ассоциированный профессор Кызылординского университета имени Коркыт Ата, доктор философии (PhD), e-mail: elmira-01-1981@mail.ru.

Toilybekova Elmira Oryntaevna – Associate Professor Korkyt Ata Kyzylorda University, PhD, e-mail: elmira-01-1981@mail.ru.